INTERPRETACJA – JĘZYK

Marcin Matczak

Tekst prawny jako opis świata możliwego. Rozważania wstępne o modelu interpretacji prawniczej

1. Wprowadzenie

Niniejsze opracowanie przedstawia element szerszej koncepcji filozoficzno-prawnej zbudowanej na założeniu, iż prawo jest instrumentem projektowania przyszłości danego społeczeństwa. Głównym narzędziem używanym do projektowania przyszłości jest tekst prawny, który opisuje przyszły świat możliwy. Adresaci prawa mają obowiązek realizacji świata opisanego przez tekst prawny, a obowiązek ten może mieć różnorodne źródła. Pierwotnym źródłem tego obowiązku jest intencja illokucyjna prawodawcy, a więc intencja, aby tekst prawny stał się wzorcem dla dostosowania świata rzeczywistego¹. Dodatkowym źródłem obowiązku dostosowania świata rzeczywistego do wzorca wyznaczonego przez tekst prawny jest groźba użycia przymusu przez suwerena, a więc podmiot dysponujący odpowiednią faktyczną siłą, która w przypadku nieposłuszeństwa może przymusić adresatów prawa do realizacji przyszłego świata możliwego, opisanego przez tekst prawny (przy czym prawodawca i suweren nie muszą być w danym momencie czasowym tymi samymi podmiotami). Intencja illokucyjna prawodawcy oraz groźba przymusu stosowanego przez prawodawcę nie wykluczają sytuacji, w której adresaci prawa akceptują wizję świata przedstawioną w tekście prawnym i realizują ją bez potrzeby użycia przymusu przez suwerena.

W przedstawionym ujęciu możliwe jest zdefiniowanie podstawowych dla prawa pojęć w sposób następujący:

¹ Na temat intencji illokucyjnej zob. rozważania prowadzone w dalszej części tego opracowania, poświęcone tworzeniu prawa rozumianego jako tworzenie tekstu prawnego.

a) **tworzenie prawa** jest projektowaniem przyszłości przez opisanie lub zmianę opisu przyszłego świata możliwego, dokonywanym za pomocą tekstu prawnego, rozumianego jako zbiór tekstów wszystkich aktów normatywnych obowiązujących w danym momencie czasowym;

b) **interpretacja tekstu prawnego** jest odtworzeniem na podstawie tekstu prawnego obrazu świata możliwego, który ma być realizowany przez dane społeczeństwo;

c) **stosowanie prawa/przestrzeganie prawa** to dostosowywanie świata rzeczywistego do obrazu świata możliwego, przedstawionego w tekście prawnym, albo karanie za brak tego dostosowania.

Prawo jest zatem instrumentem zmiany rzeczywistości. Zmiana ta następuje poprzez permanentne dostosowywanie rzeczywistości aktualnej do opisu rzeczywistości potencjalnej, zawartego w tekście prawnym. Zakładam, że konkretny przepis prawny jest opisem elementu rzeczywistości potencjalnej (stanu rzeczy), a cały tekst prawny w momencie T_0 jest opisem jednej rzeczywistości potencjalnej (świata możliwego).

W niniejszym opracowaniu zajmę się ważnym elementem omawianej koncepcji prawa, jakim jest koncepcja interpretacji prawniczej. Centralnym punktem prezentowanej koncepcji jest tekst prawny, nie zaś autor tego tekstu. Koncepcja ta jest więc tekstocentryczna, w przeciwieństwie do większości koncepcji interpretacji prawniczej, które można uznać za autorocentryczne. Powodem skupienia się na tekście prawnym jest przekonanie, że to właśnie tekst prawny jest jedynym istniejącym obiektywnie, namacalnym faktem, którego istnienie nie jest podawane przez filozofów prawa w wątpliwość. Nie można tego powiedzieć ani o osobie prawodawcy, ani o przypisywanej mu intencji czy o znaczeniu tekstu – ich istnienie, charakter i wpływ na interpretację były bowiem wielokrotnie kwestionowane w pracach filozoficznoprawnych.

2. Główne tezy koncepcji

Poniżej przedstawiam główne tezy składające się na prezentowaną w niniejszym tekście koncepcję interpretacji prawniczej.

I. Tekst prawny (T_0), rozumiany jako zbiór wszystkich przepisów zawartych we wszystkich aktach prawnych obowiązujących w danym miejscu i czasie, jest opisem jednego świata możliwego (S_{m1}).

II. Co do zasady², każdy przepis prawny, traktowany jako zdanie tekstu prawnego od kropki do kropki (P_p), opisuje jedną właściwość S_{m1} (W_1), która jest stanem rzeczy w świecie możliwym S_{m1} . Jedna właściwość W_1 może być opisywana przez kilka P_p .

² Tekst prawny zawiera także przepisy, które nie opisują świata możliwego, lecz przedstawiają sposób, w jaki można zmienić opis świata możliwego. Przepisy te występują zarówno w pra-

III. Świat S_{m1} posiada nieskończenie wiele właściwości W_1 . Tekst T_0 opisuje skończoną ilość tych W_1 . Oznacza to, że T_0 opisuje w sposób niepełny świat S_{m1} . Tym samym w procesie interpretacji świat S_{m1} wymaga nasycenia (saturacji) dodatkowymi elementami, nieopisanymi przez T_0 , aby struktura świata S_{m1} była wystarczająco bogata, by stanowić wzorzec dla dostosowania świata rzeczywistego S_a .

IV. Opis świata S_{m1} ma charakter hierarchiczny – pewne części T_0 opisują ogólne właściwości S_{m1} , zaś inne opisują szczegółowe właściwości S_{m1} . Opis szczegółowych właściwości S_{m1} nie może powodować zmiany S_{m1} wbrew opisowi S_{m1} wyznaczonemu przez wyższe hierarchicznie części T_0 (np. konstytucje).

V. S_{m1} nie jest światem rzeczywistym (aktualnym); S_{m1} jest światem możliwym, osiągalnym ze świata rzeczywistego (S_a), tzn. związki przyczynowo-skutkowe funkcjonujące w S_a pozwalają na osiągnięcie S_{m1} . Osiągalność S_{m1} jest kluczowym wymogiem, który wpływa na sposób rozumienia T_0 . Aby S_{m1} był światem osiągalnym z S_a , musi on być światem zbliżonym ontologicznie do świata rzeczywistego, a więc m.in. światem racjonalnym, w którym obowiązuje zasada wyłączonego środka. Oznacza to, że opis świata możliwego S_{m1} zawarty w tekście prawnym musi być niesprzeczny.

VI. Podstawowym obowiązkiem adresatów prawa jest urzeczywistnienie S_{m1} . Osiągnięcie świata S_{m1} oznacza zaistnienie w świecie S_a takich właściwości W_1 , które uczynią każdy z P_p prawdziwym, a tym samym uczynią cały T_0 prawdziwym.

VII. Źródłem obowiązku urzeczywistniania S_{m1} jest intencja suwerena dotycząca zmiany S_a w kierunku wskazywanym przez T_0 . Intencja ta ma charakter illokucyjny, nie zaś lokucyjny, nie polega zatem na intencji co do specyficznego znaczenia semantycznego tekstu prawnego, lecz na intencji co do tego, żeby tekst prawny stanowił wzorzec dla dostosowania świata rzeczywistego. Innym źródłem tego obowiązku może być groźba przymusu ze strony suwerena wobec podmiotów, które nie realizują świata S_{m1} , lub akceptacja obrazu świata opisanego przez S_{m1} przez adresatów prawa.

VIII. Interpretacja prawnicza to proces odtworzenia obrazu fragmentu lub – rzadko – całości świata S_{m1} , który ma stanowić wzorzec dostosowania dla S_a . Ilość i typ właściwości W_1 składających się na obszar S_{m1} , będący wzorem dostosowania dla świata S_a (np. właściwości dotyczące podmiotu, sposoby zachowania itp.), wyznacza doktryna prawnicza w postaci wzorca postępowania, który może przyjąć strukturę normy prawnej (*a duty-imposing rule*) lub reguły przenoszącej możliwości prawne (*a power-conferring rule*).

wie publicznym (np. przepisy konstytucyjne opisujące procedurę legislacyjną), jak i w prawie prywatnym (np. przepisy dotyczące zawierania umów czy składania oświadczeń woli). Przepisy te stanowią ekwiwalent reguł zmiany w terminologii H. L. A. Harta.

IX. Stosowanie prawa polega na porównaniu świata S_a z obrazem świata S_{m1} przez osoby opisane jako upoważnione do tego przez T_0 oraz na sformułowaniu przez te osoby wypowiedzi indywidualno-konkretnych (norm indywidualno-konkretnych), nakazujących zmianę S_a w taki sposób, aby właściwości S_a (W_a) zostały zmienione na W_1 opisywane przez T_0 .

X. Obowiązek urzeczywistnienia S_{m1} jest ważniejszy niż obowiązek urzeczywistnienia pojedynczej W_1 (pojedynczego stanu rzeczy w S_{m1}). Jeżeli urzeczywistnienie którejkolwiek z W_1 czyni niemożliwym urzeczywistnienie całości S_{m1} , należy zaniechać realizacji tej W_1 (teza ta określa kluczowe znaczenie zasady proporcjonalności w prawie).

3. Tło filozoficzne prezentowanej koncepcji

Poniżej w sposób skrótowy nakreślę tło filozoficzne, na którym opierają się zaprezentowane wyżej twierdzenia, w szczególności założenia co do podstaw filozoficznojęzykowych przedstawianej koncepcji.

Jednym z założeń omawianej koncepcji jest twierdzenie, że interpretacja tekstu polega na jego przeczytaniu oraz – w efekcie przeczytania – na stworzeniu w umyśle interpretatora złożonej struktury znaczeniowej, będącej reprezentacją mentalną świata opisanego przez czytany tekst. Twierdzenie to jest elementem dwóch koncepcji: szerszej filozoficznie teorii reprezentacji dyskursu oraz węższej – bo ograniczonej do tekstu – teorii świata tekstu.

Teoria reprezentacji dyskursu została po raz pierwszy przedstawiona przez H. Kampa³. Podstawowym założeniem tej teorii jest twierdzenie, że dyskurs, rozumiany jako trwający w czasie, złożony proces komunikacji językowej, jest interpretowany przez jego uczestnika całościowo (jak jedno wyrażenie), nawet jeśli najczęściej składa się nań wiele wyrażen. Ta całościowa interpretacja jest możliwa, ponieważ zgodnie z omawianą teorią pojedyncze wyrażenia dyskursu inkrementalnie (stopniowo) budują w umyśle interpretatora złożoną reprezentację mentalną, która stanowi całościową reprezentację tego dyskursu.

Rozwinięcie teorii reprezentacji dyskursu w odniesieniu do interpretacji literackiej stanowi przedstawiona w ubiegłej dekadzie tzw. **teoria świata tekstu**. Zgodnie z tą teorią, opracowaną przez J. Gavins⁴, tekst jest w sposób konieczny (z powodu uwarunkowań biologicznych i kognitywnych) rozumiany jako obraz świata, który czytelnik tworzy w swoim umyśle jako reprezentację mentalną. Budowanie reprezentacji mentalnej tekstu jako obrazu świata przebiega w sposób następujący:

³ H. Kamp, *A theory of truth and semantic representation*, [w:] J. A. G. Groenendijk, T. M. V. Janssen, M. B. J. Stokhof (eds), *Formal Methods in the Study of Language*, Amsterdam 1981.

⁴ J. Gavins, *Text World Theory. An Introduction*, Edinburgh 2007.

a) każde zdanie tekstu projektuje (wywołuje) element reprezentacji mentalnej – obraz stanu rzeczy, np. pierwsze zdanie *Roku 1984* G. Orwella: „Był jasny, zimny dzień kwietniowy i zegary były trzynastą” wywołuje reprezentację mentalną stanu rzeczy, w którym występują określone właściwości dotyczące m.in. temperatury, pory roku i czasu;

b) ten obraz stanu rzeczy jest wbudowywany przez czytelnika w ramę epistemiczną świata możliwego (obraz świata jest naturalną ramą, w której umieszcza się obrazy stanów rzeczy); powodem takiego postrzegania stanów rzeczy jest fakt, że percepcja rzeczywistych stanów rzeczy zawsze odbywa się w ramie (kontekście) świata rzeczywistego (nie postrzegamy stanów rzeczy wyizolowanych ze świata);

c) niektóre zdania tekstu charakteryzują się koreferencją – odnoszą się do tego samego stanu rzeczy. Każde nowe zdanie tekstu, które koreferuje, modyfikuje tworzoną reprezentację mentalną; na tle tej zmienionej reprezentacji interpretuje się następne koreferujące zdanie tekstu. Przykładowo, drugie zdanie *Roku 1984*: „Winston Smith, z głową wtuloną w ramiona dla osłony przed tnącym wiatrem, wślizgnął się przez szklane drzwi do Bloku Zwycięstwa” powoduje modyfikację reprezentacji mentalnej wytworzonej przez zdanie pierwsze (z pkt a powyżej), poprzez wprowadzenie do tej reprezentacji nowych elementów (człowieka, budynku, wiatru itp.). Dzieje się tak, ponieważ zacytowane zdanie jest elementem tego samego dyskursu (w tym przypadku tekstu tej samej powieści), którego reprezentacja jest tworzona inkrementalnie w umyśle czytelnika wraz z czytaniem kolejnych zdań tekstu;

d) odczytanie wszystkich zdań tekstu, które koreferują do tego samego stanu rzeczy, tworzy pełną reprezentację mentalną tego stanu rzeczy⁵ – ta reprezentacja mentalna jest znaczeniem fragmentu tekstu, który interpretujemy;

e) reprezentacja mentalna wszystkich stanów rzeczy opisywanych przez dany tekst składa się na reprezentację mentalną świata tego tekstu.

Opisany proces tworzenia reprezentacji mentalnej tekstu został pierwotnie zaprezentowany w odniesieniu do tekstów literackich, jednak ma ona uniwersalny charakter i nie ma przeszkód, aby zastosować go do innego rodzaju tekstów, w tym tekstów prawnych.

4. Zastosowanie koncepcji świata tekstu do tekstu prawnego

Zakładam, że czytanie tekstu prawnego także prowadzi do wytworzenia w umyśle czytelnika obrazu świata jako reprezentacji mentalnej czytanego tekstu, ponieważ tekst prawny projektuje świat możliwy poprzez opis tego świata. Przykładowo, w świecie opisanym przez polski tekst prawny „Rzeczpospolita

⁵ Na temat „pełnego” charakteru reprezentacji mentalnej zobacz rozważania dotyczące uzupełniania tzw. miejsc niedopowiedzenia.

Polska jest demokratycznym państwem prawnym” (art. 2 Konstytucji RP), a jednocześnie w tym świecie ten, kto zabija człowieka, podlega karze (art. 148 polskiego kodeksu karnego), każdy przepis rozumiany jako zdanie od kropki do kropki projektuje element świata możliwego. Idea świata kreowanego przez tekst prawny nie jest nowa. Jak wskazywał R. Sarkowicz, w procesie interpretacji tekstu prawnego da się wyróżnić deskryptywny poziom interpretacji tekstu prawnego. W ramach tego poziomu autor ten używa terminu „możliwy świat tekstu prawnego”, który definiuje następująco:

Tak jak każdy inny tekst postuluje, wyznacza czy opisuje pewien świat, tak również w tekście prawnym odnajdujemy wizję pewnego świata [...]. Zrekonstruowanie, opis tego świata, który jest przedstawiony za pomocą tekstu prawnego, jest tym, co nazywamy deskryptywną (dosłowną) jego interpretacją⁶.

W przypadku tekstu prawnego rekonstrukcja „świata tekstu” polega na złożeniu w całość znaczeń poszczególnych przepisów. Spróbujmy zatem np. opisać elementy procesu interpretacji prawniczej, używając terminologii teorii świata tekstu. W pierwszym etapie powiedzielibyśmy, że prawnik dokonuje wyboru zdań tekstu prawnego, które koreferują do tego samego stanu rzeczy – a więc dokonuje wyboru relewantnych przepisów prawnych. Następnie, uwzględniając wszystkie te zdania/przepisy, tworzy w swoim umyśle reprezentację mentalną stanu rzeczy, do której wnoszą wkład znaczenia poszczególnych przepisów, uzupełniając lub modyfikując tę reprezentację mentalną. Dla przykładu, czytając art. 148 § 1 polskiego kodeksu karnego, prawnik tworzy najpierw wstępną reprezentację stanu rzeczy, w której ktoś zabija człowieka i podlega karze, a następnie modyfikuje tę reprezentację mentalną po przeczytaniu art. 25 k.k., zgodnie, z którym nie popełnia przestępstwa ten, kto działa w obronie koniecznej. W następnych etapach rekonstrukcji prawnik dodaje do swojej reprezentacji mentalnej kolejne elementy stanu rzeczy, opisywane przez inne relewantne przepisy prawne. Efektem końcowym tego procesu jest całościowa reprezentacja mentalna stanu rzeczy dotyczącego „zabicia człowieka i podlegania karze”, utworzona w efekcie ustalenia znaczenia wszystkich relewantnych dla tego stanu rzeczy zdań tekstu prawnego.

Zgodnie z założeniami teorii reprezentacji dyskursu i teorii świata tekstu, wytworzona na skutek interpretacji reprezentacja mentalna wszystkich stanów rzeczy opisywanych przez dany tekst składa się na reprezentację mentalną świata tego tekstu. W odniesieniu do tekstu prawnego można by powiedzieć, że na pewnym poziomie wszystkie przepisy tekstu prawnego koreferują do jednego, bardzo rozbudowanego stanu rzeczy, który moglibyśmy nazwać światem tekstu

⁶ R. Sarkowicz, *Poziomowa interpretacja tekstu prawnego*, Kraków 1996, s. 96–97. Nieco podobną koncepcję świata postulowanego przedstawił wcześniej Jan Woleński w pracy *Logiczne problemy wykładni prawa*, Kraków 1972.

prawnego. Sięgając do koncepcji światów możliwych, świat ten można przedstawić jako świat możliwy S_{ml} , a następnie przedstawić jego charakterystykę i relację do świata rzeczywistego.

5. Tworzenie, interpretacja i stosowanie prawa w ujęciu prezentowanej koncepcji

Sformułowane powyżej tezy koncepcji można przełożyć na trzy procesy: proces tworzenia prawa, proces interpretacji prawa i proces stosowania prawa. Omówienie każdego z tych procesów można powiązać z przypisaniem omawianej koncepcji pewnych inspiracji filozoficznych oraz określeniem konsekwencji, jakie koncepcja ta rodzi dla dotychczasowych poglądów formułowanych na gruncie filozofii prawa.

5.1. Tworzenie prawa

Tworzenie prawa to opisywanie świata możliwego poprzez dodawanie/odejmowanie zdań opisowych względem opisu już funkcjonującego (tekstu prawnego funkcjonującego wcześniej)⁷. Formułowanie zdań opisowych (przepisów prawnych) odbywa się na zasadach charakterystycznych dla pozytywistycznej koncepcji prawa – tworzenie przepisów prawnych jest faktem społecznym, dokonywanym przez upoważnione do tego podmioty, a kwestia zgodności/niezgodności przepisu z moralnością nie ma znaczenia dla tego, czy jest on uznawany za ważny element opisu świata możliwego. Nie ma więc koniecznego związku walidacyjnego pomiędzy prawem i moralnością na poziomie tworzenia prawa.

Jak wskazano na wstępie niniejszego opracowania, istotną rolę na etapie tworzenia tekstu prawnego odgrywa intencja illokucyjna prawodawcy, a więc intencja, aby tekst prawny stanowił wzorzec dla dostosowania świata rzeczywistego. Intencja illokucyjna, w odróżnieniu od intencji lokucyjnej, nie jest intencją nadania tekstowi określonego znaczenia semantycznego. Jest ona intencją co do mocy illokucyjnej tekstu, a więc co do tego, aby tekst stanowił źródło, z którego wyprowadza się wzorzec dostosowania dla świata rzeczywistego. Takie ujęcie pozwala zakotwiczyć normatywność prawa w osobie prawodawcy, nie wchodząc jednocześnie w problematyczne zagadnienia pierwotnego znaczenia tekstu oraz tego, w jaki sposób podmiot zbiorowy może wyrażać intencję lokucyjną (semantyczną). Uznaję, że prawodawcy działającemu jako grupa osób można przypisać

⁷ Tworzenie opisu świata odbywa się co do zasady na poziomie publicznoprawnym, na którym tworzone przepisy mają charakter *ius cogens*. Niektóre przepisy prawne mają charakter *ius dispositivum*, a więc pozwalają adresatom prawa opisać we własnym zakresie fragment świata możliwego, który ich dotyczy – np. poprzez sporządzenie umowy czy testamentu. Oznacza to, że nie cały świat możliwy S_{ml} jest zdeterminowany opisem prawodawcy, ponieważ niektóre jego aspekty są determinowane przez prywatne opisy adresatów prawa, dokonywane w ramach prywatnych czynności prawnych.

ogólną intencję illokucyjną o postaci: „chcę, by ten tekst stał się prawem”, choć nie da się mu przypisać specyficznej intencji lokucyjnej o postaci: „chcę, by tekst T znaczył Y”. Znaczenie tekstu jest natomiast ustalane przez interpretatora przy uwzględnieniu jego wiedzy i doświadczenia z momentu dokonywania interpretacji, co przedstawiam w następnym punkcie tego opracowania.

5.2. Interpretacja prawa

Na tym etapie interpretator tekstu prawnego odtwarza z kilku lub kilkunastu przepisów opis relewantnego dla danego procesu interpretacji obszaru świata możliwego, w celu uzyskania jednoznacznego wzorca dostosowania świata rzeczywistego do opisywanego przez tekst prawny świata możliwego (wzorca postępowania). Proces ten toczy się w ramach zjawiska sygnifikacji (a więc rozumienia tekstu), a nie procesu komunikacji (a więc rozumienia autora tekstu). Jako taki opiera się on na ustaleniu znaczenia tekstu bez odnoszenia się do intencji lokucyjnej prawodawcy, ale do publicznego znaczenia tekstu ustalanego w momencie dokonywania interpretacji⁸.

Interpretator tekstu prawnego ustala znaczenie pewnej grupy przepisów, opisujących powiązane ze sobą elementy rzeczywistości potencjalnej, której obraz interpretator chce odtworzyć, aby uzyskać punkt odniesienia dla rzeczywistości aktualnej, której zgodność z prawem (a więc zgodność z rzeczywistością potencjalną opisaną przez tekst prawny) chce ustalić. W perspektywie filozoficznej relacja interpretatora do tekstu i do rzeczywistości jest jego relacją w stosunku do dwóch fenomenów: fenomenowi tekstu oraz fenomenowi rzeczywistości. Co warto podkreślić, fenomen rzeczywistości jest dostępny interpretatorowi w procesie stosowania prawa nie bezpośrednio, ale poprzez fenomeny tekstów opisujących rzeczywistość aktualną lub fenomeny wypowiedzi ustnych (wypowiedzi świadków, informacje o stanie faktycznym sprawy itp.). Tak przedstawiony proces interpretacji zapewnia, że w procesie stosowania prawa zachodzi kompatybilność epistemologiczna pomiędzy światem rzeczywistym a wzorcem postępowania/obrazem świata możliwego – oba dostępne są prawnikowi jako fenomeny tekstów lub fenomeny wypowiedzi ustnych⁹.

Z tak fenomenologicznie ujętym procesem poznawania przez interpretatora rzeczywistości aktualnej i rzeczywistości potencjalnej wiąże się cały bagaż dyskusji filozoficznej poświęconej relacji elementów subiektywnych i obiektywnych

⁸ Przedstawiona teza wspiera tzw. dynamiczne teorie wykładni prawa, sprzeciwiające się m.in. oryginalizmowi jako teorii interpretacji konstytucji. Ze względu na charakter niniejszego opracowania nie mogę jednak przeprowadzić tutaj bardziej rozwiniętej krytyki oryginalizmu i innych statycznych koncepcji interpretacji prawniczej.

⁹ Nie wyklucza to możliwości zestawienia tekstu prawnego z bezpośrednim oglądem rzeczywistości, niezapśredniczonym przez język. Z taką sytuacją mamy do czynienia przykładowo wtedy, kiedy policjant nakłada mandat za przekroczenie podwójnej ciągłej linii przez kierowcę, stwierdzając takie przekroczenie na podstawie swojej obserwacji.

w tym procesie. Na potrzeby dyskusji prowadzonej w niniejszym opracowaniu wystarczy przyjąć, że poznanie to ma z jednej strony charakter subiektywny, zależny od indywidualnej historii danego interpretatora i determinowany przez charakterystyczne dla niego pre-rozumienie, lecz z drugiej strony, dzięki uczestnictwu w tej samej kulturze i doświadczeniu podobnych procesów edukacyjnych, charakteryzuje się ono intersubiektywnością (możliwością komunikowania pomiędzy członkami danej grupy społecznej indywidualnego doświadczenia i zrozumienia tej komunikacji).

Aby uświadomić sobie, jak przebiega proces rozumienia tekstu (w tym tekstu prawnego), konieczne jest uwzględnienie faktu, że przeczytane słowo powoduje powstanie w świadomości czytającego reprezentacji umysłowej – znaczenia przeczytanego słowa. Jak powstaje ta reprezentacja? W filozofii języka znajdujemy wiele idei tłumaczących ten proces. Dla potrzeb naszych rozważań możemy przyjąć, że reprezentacja umysłowa, wywoływana przez przeczytane (usłyszane) słowo, jest zależna od wcześniejszych doświadczeń danej osoby. Proces uczenia się języka jest dlatego właśnie w najwcześniejszych etapach oparty na wyjaśnianiu, w jaki sposób słowa łączą się ze światem (np. przez ostensję, gdy wypowiadamy słowo i wskazujemy dziecku jego referent, albo przez opis, kiedy nieco starszemu dziecku przedstawiamy definicję danego terminu), aby możliwe było później wywołanie w świadomości danej osoby reprezentacji (wspomnienia, reminiscencji) rzeczywistości, do której osoby mówiące danym językiem zwyczajowo odnoszą dane słowo¹⁰. Jeśli w taki sposób przedstawimy proces rozumienia języka, okaże się, że fenomenologicznie pojmowane doświadczenie świata, jednocześnie różne i podobne w stosunku do doświadczenia innych ludzi, kształtuje nasz sposób rozumienia języka. W tym zakresie, w jakim doświadczenie ludzkie jest wspólne, rozumienie danych terminów jest tożsame lub zbliżone. W tym zakresie, w którym doświadczenie to zostało wyznaczone przez unikalną sytuację danej osoby, pojawiają się odmienności i spory dotyczące sposobu rozumienia danych terminów.

Proces interpretacji prawa wygląda więc w sposób następujący: pierwszym jego elementem jest doświadczenie tekstu. W tym doświadczeniu interpretator czyta słowa tekstu prawnego i rozumie je jako opisujące element potencjalnej rzeczywistości – stan rzeczy, który ma być zrealizowany w przyszłości. Interpretator rozumie tekst, to znaczy potrafi wytworzyć w swojej świadomości reprezentację odpowiadającą słowom tekstu prawnego. Skąd interpretator wie, jaka jest reprezentacja danego słowa? Wie to, ponieważ zna język, w którym tekst prawny jest zapisany, a poznał go dzięki niezliczonym sytuacjom użycia tego języka w swojej indywidualnej

¹⁰ Dla potrzeb niniejszego tekstu przyjmuję, że reprezentacja mentalna może obejmować także reprezentację wywoływaną przez terminy teoretyczne i abstrakcyjne (np. uniwersalia). Posiadam argumenty na poparcie tej tezy, jednak ramy tego opracowania nie pozwalają na ich zaprezentowanie. Argumentacja ta opiera się na tzw. *copy principle* Hume’a oraz współczesnej koncepcji języka Ruth Millikan, zaprezentowanej w pracy *Language, Thought and Other Biological Categories: New Foundations for Realism*, Cambridge MA 2001.

historii edukacyjnej. Reprezentacja umysłowa towarzysząca słowom czytanego tekstu jest jednocześnie wspólna użytkownikom danego języka i unikalna dla konkretnego użytkownika w zakresie, w jakim nasze postrzeganie rzeczywistości może się różnić. Fakt, że posługujemy się językiem jako grupa społeczna, oznacza, że reprezentacja umysłowa, którą wywołuje dane słowo wśród członków danej społeczności, musi być w znacznym stopniu podobna, ponieważ w przeciwnym razie porozumiewanie się za pomocą języka nie byłoby możliwe. Różnice w reprezentacjach umysłowych wywoływanych przez dane słowa, wynikające z odmienności naszych indywidualnych historii, zazwyczaj nie wpływają na sukces porozumienia, mogą jednak powodować niejasności i rozbieżności w rozumieniu danego słowa.

Warto podkreślić, że w prezentowanym tu ujęciu interpretacja tekstu prawnego nie polega na prostym ustaleniu znaczenia pojedynczej wypowiedzi prawodawcy, a więc ustaleniu sensu wyrażen użytych w tej wypowiedzi, a następnie – już w procesie stosowania prawa – ustaleniu referencji tych wyrażen (ich odniesienia w realnym świecie). Takie podejście do interpretacji jest pochodną dość powszechnego w filozofii prawa traktowania wypowiedzi prawodawcy jakby były one pojedynczymi ustnymi rozkazami¹¹. Interpretacja tekstu prawnego polega raczej na interpretacji szeregu pisemnych wypowiedzi – przepisów prawnych – składających się na dyskurs prawodawcy. Tak rozumiana interpretacja prowadzi do odtworzenia fragmentu rzeczywistości potencjalnej opisanej przez zestaw przepisów wybranych przez interpretatora jako adekwatnych do rzeczywistości aktualnej, której legalność (zgodność z prawem) ma ustalić. Taki proces wymaga powiązania tych przepisów w jedną całość – odtworzony fragment rzeczywistości potencjalnej może być opisywany przez wiele przepisów prawnych, których treść niejako nakłada się na siebie. Przykładowo, przepis ustawy i przepis konstytucji mogą odnosić się do tego samego elementu rzeczywistości, podobnie jak różne fragmenty powieści mogą opisywać ten sam element rzeczywistości – np. mieszkanie głównego bohatera. W takiej sytuacji każdy z przepisów dodaje do opisu nowy element, wzbogacając wiedzę czytelnika na temat opisywanej rzeczywistości.

5.3. Stosowanie prawa

Proces stosowania prawa w świetle przedstawianej tu teorii polega na:

– ustaleniu, czy świat rzeczywisty (relewantny element świata rzeczywistego) odpowiada wzorcowi dostosowania, odtworzonemu w procesie interpretacji (a więc relewantnemu elementowi świata możliwego, opisywanego przez tekst prawny) oraz, w przypadku stwierdzenia nieprawidłowości,

¹¹ Za takie, moim zdaniem, błędne podejście do języka prawnego odpowiada przynajmniej częściowo powszechne wykorzystywanie w analizach filozoficznoprawnych teorii aktów mowy, która nie jest dostosowana do analizy komunikacji za pomocą pisma i nie jest w pełni adekwatna do analizy zbiorów wypowiedzi (dyskursów). Zob. M. Stubbs, *Can I have that in writing, please? Some neglected topics in speech act theory*, „Journal of Pragmatics” 1983, vol. 7, issue 5, s. 479–494.

– podjęciu działań dostosowujących świat rzeczywisty (elementy świata rzeczywistego) do świata możliwego, konstruowanego przez tekst prawny, poprzez formułowanie norm indywidualnych i konkretnych, nakazujących lub zakazujących określonych działań, nakazywanie naprawienia szkody czy też uznawanie za nieistniejące czynności doniosłych prawnie.

Ponieważ głównym tematem niniejszego opracowania jest interpretacja prawnicza, nie poświęcam zagadnieniu stosowania prawa więcej miejsca. Jego tak skrótowe omówienie ma jedynie na celu wykazanie, że prezentowana koncepcja interpretacji prawniczej jest elementem większej całości, obejmującej zarówno proces tworzenia, jak i proces aplikacji prawa.

6. Przykładowe obszary zastosowania koncepcji

6.1. Konieczność saturacji świata S_{m1} jako uzasadnienie dla dyskrecjonalności prawniczej

Jak wskazano w jednej z tez koncepcji, cechą każdego tekstu (opisu) jest to, że ilość zdań w nim użytych jest skończona, podczas gdy ilość cech rzeczywistości, którą tekst opisuje, jest nieskończona. Oznacza to, że sam tekst prawny nie wystarcza, aby opisać „pełny” (nasycony) obraz świata możliwego, a więc taki, który będzie mógł stanowić wzorzec dla świata rzeczywistego. „Pełny” obraz świata opisanego przez tekst prawny zostanie uzyskany przez uwzględnienie elementów opisanych, stanowiących szkielet tego świata oraz naturalnych uzupełnień tego obrazu świata, dokonanego m.in. na podstawie specyficznego doświadczenia życiowego interpretatora. Na zjawisko to, nazywane uzupełnianiem „miejsz niedookreślenia”, zwracał uwagę R. Ingarden¹². Ta niewspółmierność opisu i obrazu świata powoduje konieczność uzupełniania opisywanego świata elementami niezawartymi w czytanim tekście. Oznacza to, że proces odtworzenia rzeczywistości potencjalnej odbywa się poprzez odtworzenie elementów wprost opisanych przez tekst (także tekst prawny), a następnie „dobudowanie” elementów, które nie są opisane przez tekst, ale są konieczne do odtworzenia rzeczywistości potencjalnej.

Ta praktyka uzupełniania „miejsz niedopowiedzenia” jest praktyką konieczną w procesie rozumienia tekstu. Może ona stanowić punkt wyjścia dla rozważań nad zagadnieniem dyskrecjonalności prawniczej, ponieważ proces saturacji (nasycenia) obrazu świata możliwego cechami niewynikającymi z tekstu prawnego polega na tym, że prawnik-interpretator dodaje coś od siebie do obrazu świata zaprojektowanego przez prawodawcę, a więc w pewnym sensie wchodzi w jego rolę.

¹² R. Ingarden, *Studia z estetyki*, t. 2, Warszawa 1958, s. 96–104.

Pozostawiając na boku kwestię dyskrecjonalności semantycznej (dyskrecjonalność w ujęciu H. L. A. Harta), przeanalizujemy obszar dyskrecjonalności polegający na wyprowadzaniu norm z norm, a więc obszar tzw. prawniczych rozumowań inferencyjnych.

Mimo że rozumowania inferencyjne w prawoznawstwie są powszechne, w ujęciu „autorocentrycznych” koncepcji interpretacji prawniczej, zwłaszcza tych zorientowanych pozytywistycznie, trudno jest uzasadnić ich przeprowadzanie. Po pierwsze, można powiedzieć, że dodatkowe normy, których autorem nie jest prawodawca, nie spełniają testu pochodzenia. Po drugie, w świetle *single author fallacy* i braku jednej sprecyzowanej lokucyjnej intencji prawodawcy trudno jest uzasadnić wyprowadzanie jednych reguł z drugih. W takiej sytuacji powstaje bowiem podstawowe pytanie o legitymację dla takiego wyprowadzania, doniosłe również w przypadku, gdy zgodzimy się, że może istnieć jedna, sprecyzowana intencja prawodawcy.

Jeśli natomiast uznamy, że:

a) interpretator nie odtwarza intencji lokucyjnej prawodawcy, ale rekonstruuje świat możliwy, aby go następnie w procesie stosowania prawa urzeczywistnić, oraz że

b) opis świata możliwego jest skończony, a ilość właściwości tego świata nieskończona,

to znajdujemy legitymację dla wypełnienia owych „miejsc niedopowiedzenia” przez elementy pasujące do opisanych elementów rzeczywistości. W przeciwnym razie realizacja podstawowego obowiązku wynikającego z prawa – a więc urzeczywistnienia świata opisanego przez tekst prawny – nie byłaby w ogóle możliwa. Nie da się bowiem zrealizować świata „częściowo”, jeśli występuje zależność przyczynowo-skutkowa pomiędzy elementem *b* opisanym w tekście prawnym i elementem *a* nieopisanym w tym tekście.

Oprócz uzasadnienia dla pewnego obszaru dyskrecjonalności prawniczej poprzez logiczne jej powiązanie z narzuconym przez prawodawcę obowiązkiem realizacji świata, prezentowana koncepcja pozwala w sposób bardziej całościowy opisać sam proces rozumowań inferencyjnych w prawie. W klasycznym ujęciu powiązania pomiędzy normami, budowane przez wnioskowania inferencyjne (wnioskowania z jednych norm o innych normach), mają charakter jednokierunkowy (powiązanie normy, z której się wnioskuje, z normą, która zostaje wyprowadzona z tej normy). Z tego powodu rozumowania inferencyjne w klasycznym ujęciu nie są w stanie zapewnić systemowego powiązania pomiędzy większą ilością norm. W prezentowanym tu ujęciu możliwe jest wielopoziomowe i wielokierunkowe powiązanie stanów rzeczy opisywanych przez T_0 z innymi stanami rzeczy występującymi w opisywanym świecie możliwym S_{m1} . Ponieważ świat S_{m1} jest normatywnym wzorcem dla świata rzeczywistego, powiązania systemowe pomiędzy właściwościami (stanami rzeczy w tym świecie) są odpowiednikiem

powiązań pomiędzy normami w klasycznym ujęciu systemu prawa. Dlatego ich wielopoziomowość oraz wielokierunkowość może być przeciwstawiona jednopoziomowości i jednokierunkowości rozumowań inferencyjnych dokonywanych w klasycznym ujęciu.

Jak już powiedziano, świat tekstu prawnego można traktować jako projekcję przyszłego, całościowego świata rzeczywistego. Wzorzec ten nie ma zatem charakteru wzorca dla danego, pojedynczego zachowania, lecz jest wzorcem o charakterze stanu rzeczy, a więc może być odnoszony do złożonych zbiorów zachowań i efektów tych zachowań. Zaprezentowane tutaj ujęcie wydaje się więc bardziej wszechstronne niż tzw. klasyczne ujęcie normy prawnej, w ramach którego za wzorzec postępowania uznaje się wypowiedź określającą jedynie adresata, okoliczności oraz dane działanie, które jest zakazane albo nakazane. W tym ostatnim ujęciu prawo jawi się jako zbiór pojedynczych norm-wzorców postępowania, niepowiązanych w jedną całość szerszym kontekstem. Wzorzec zachowania jest więc budowany w sposób zbyt jednostkowy (np. nie obejmuje on powiązań między kilkoma normami-wzorcami). W przeciwieństwie do tego koncepcja tekstu prawnego jako opisu świata możliwego zapewnia wieloaspektowe (wielopoziomowe i wielokierunkowe) powiązanie opisanych przez tekst właściwości świata możliwego z innymi jego właściwościami, dobudowanymi przez interpretatora. Odtwarzanie z tekstu reprezentacji (wizji) stanu rzeczy, a nie np. wizji konkretnego zachowania, pozwala rozciągnąć wzorzec na kontekst, w ramach którego zachowania te zachodzą. Wzorzec świata zamiast wzorca zachowania wydaje się więc podejściem bardziej uniwersalnym dla potrzeb interpretacji prawniczej.

6.2. Osiągalność świata S_{m1} jako czynnik racjonalizujący interpretację prawniczą

Zgodnie z jedną z tez przedstawianej tu koncepcji, świat możliwy S_{m1} jest światem osiągalnym ze świata rzeczywistego (S_a). Oznacza to, że świat ten musi być ontologicznie podobny do świata rzeczywistego. Przykładowo – zwyczajne związki przyczynowo-skutkowe funkcjonujące w S_a muszą wystarczyć na osiągnięcie S_{m1} .

Założenie o osiągalności świata opisanego przez tekst prawny ma duże znaczenie dla procesu interpretacji prawa. Założenie to wymaga od interpretatora odtwarzania obrazu świata, który jest racjonalny w tym sensie, że nie odbiega on znacząco od struktury świata rzeczywistego. Brak racjonalności świata możliwego czyniłby go niekompatybilnym ze światem rzeczywistym, „nieosiągalnym” lub „niedostępnym” w języku teorii światów możliwych, co stawiałoby pod znakiem zapytania realizację podstawowego obowiązku prawnego, jakim jest urzeczywistnianie świata możliwego, opisywanego przez tekst prawny.

Wspomniany brak racjonalności świata możliwego S_{m1} mógłby polegać w szczególności na tym, że w świecie S_{m1} nie obowiązywałaby zasada wyłączonego środka, a więc możliwe byłoby, aby w tym świecie jednocześnie występowała

i nie występowała właściwość X . Taka sytuacja powodowałaby kluczową różnicę ontologiczną pomiędzy światem rzeczywistym (w którym zasada wyłączonego środka obowiązuje) a światem S_{m1} . W świecie rzeczywistym S_a nie jest bowiem możliwe jednocześnie występowanie właściwości X i nie- X w tym samym stanie rzeczy. Oznacza to, że świat S_{m1} , w którym taka sytuacja byłaby możliwa, nie byłby osiągalny ze świata rzeczywistego.

Dla prawnika interpretującego tekst prawny T_0 oznacza to, że nie może on przyjąć, aby opis S_{m1} był sprzeczny, a więc by jednocześnie zawierał on dane twierdzenie oraz jego negację. Występowanie w T_0 sprzeczności czyniłoby bowiem S_{m1} niemożliwym do urzeczywistnienia, a tym samym nie mógłby on służyć jako projekt docelowy dla świata rzeczywistego. Jeśli zatem przyjmujemy tezę, że tekst prawny opisuje jeden, racjonalnie zorganizowany świat możliwy, to niesprzeczność opisu jest wymagana, aby świat ten mógł być realizowany, a więc aby mógł być wypełniony podstawowy obowiązek wynikający z prawa, którym jest właśnie realizacja tego świata.

Argument z racjonalności świata projektowanego przez tekst prawny uzasadnia stosowanie popularnej wśród prawników argumentacji *ad absurdum*, czy też argumentacji ze skutków rozstrzygnięcia, a także szeregu tzw. reguł kolidujących (np. *lex specialis derogat legi generali*). Wszystkie te typy argumentacji w ujęciu teorii „autorocentrycznych” cierpią na deficyt legitymacji, podobnie jak argumentacja oparta na regułach referencyjnych, wspomniana wcześniej. W świetle rozważań prowadzonych w niniejszym opracowaniu znajdują one pełne uzasadnienie – wynikają z podstawowego wymogu stawianego przez prawodawcę, jakim jest obowiązek zrealizowania obrazu świata projektowanego przez tekst prawny¹³.

Na zakończenie warto poświęcić uwagę szerszemu zagadnieniu, powiązanemu z kwestią ontologicznego podobieństwa świata rzeczywistego do świata opisywanego przez tekst prawny. Zagadnieniem tym jest ocena, czy o dostępności świata możliwego decyduje obecność w tym świecie pewnych zasad moralnych. Innymi słowy – powstaje pytanie: czy świat tekstu prawnego musi posiadać pewną moralność, aby był realizowalny, osiągalny ze świata rzeczywistego? O ile w przypadku teorii „autorocentrycznych” odwołanie do moralności było zazwyczaj traktowane jako modyfikowanie woli prawodawcy pozytywnego lub nawet przeciwstawianie się jej, w ujęciu tu prezentowanym elementy moralności znajdują swoje miejsce jako czynnik kształtujący świat możliwy, opisywany przez tekst

¹³ Założenie o racjonalności świata odtwarzanego z tekstu prawnego jest innym ujęciem założenia o racjonalności prawodawcy. Należy zwrócić uwagę, że dotychczas w koncepcjach „autorocentrycznych” niesprzeczność prawa mogła być wyprowadzana jedynie z założenia o racjonalności prawodawcy, które budziło wiele wątpliwości, szczególnie w świetle zarzutów wywodzonych z *single author fallacy*. Uważam, że zaprezentowane w niniejszym opracowaniu uzasadnienie dla wymogu niesprzeczności w prawie oraz stosowania opartych na wymogu niesprzeczności argumentów prawniczych ma większy potencjał eksplikacyjny.

prawny. Te moralne elementy mogą występować albo jako wypełnienie „miejsc niedopowiedzenia”, albo wręcz jako element konieczny świata urzeczywistnianego, w oparciu o założenie, że niemożliwe jest realizowanie świata bez moralności. Można by postawić odważną tezę, że świat możliwy, pozbawiony całkowicie zasad moralnych lub o moralności zbyt odmiennej od moralności istniejącej w świecie rzeczywistym, jest nieosiągalny ze świata rzeczywistego, a więc odtwarzany opis świata możliwego nieuwzględniający moralności czyni niemożliwym do zrealizowania podstawowy obowiązek wynikający z prawa – urzeczywistnienie świata opisywanego przez tekst prawny. Oznaczałoby to, że konieczność uwzględnienia pewnego minimum moralności w prawie wynikałaby z istoty prawa rozumianego jako instrument projektowania przyszłego świata, w którym ma funkcjonować dane społeczeństwo. Nieuwzględnienie moralności powodowałoby bowiem niemożliwość realizacji tego świata. Mimo że kwestia ta jest niezwykle interesująca, jej rozważenie wymaga osobnego opracowania.